

Sajmon Sibag Montefjore

STALJIN

DVOR CRVENOG CARA

– drugi deo –

Preveo
Nenad Dropulić

Laguna

Naslov originala

Simon Sebag Montefiore

STALIN

THE COURT OF THE RED TSAR

Posvećeno Lili Betšibi

Copyright © 2003 Simon Sebag Montefiore

Translation Copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

SADRŽAJ

Sedmi deo – Rat: Trapavi genije, 1941–1942.

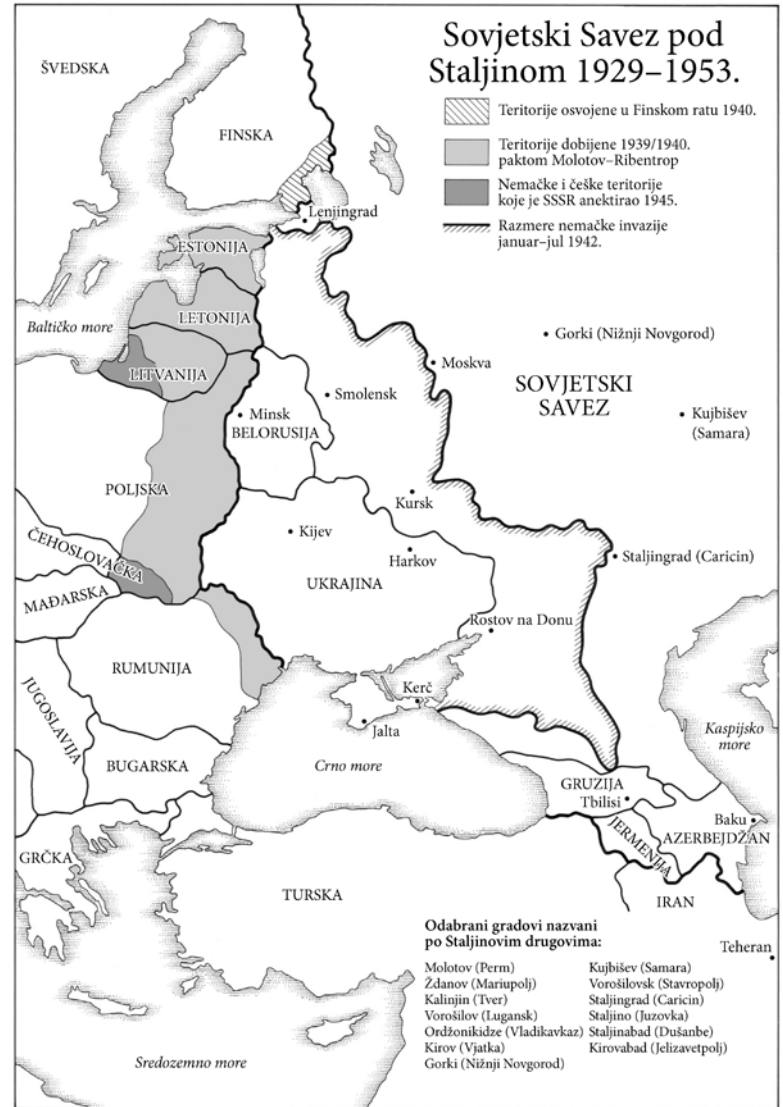
- 33. Optimizam i slom 447
- 34. „Žestok kao pas“: Ždanov i opsada Lenjingrada 473
- 35. „Možete li da odbranite Moskvu?“ 486
- 36. Molotov u Londonu, Mehlis na Krimu, Hruščov pod
nervnim slomom 505
- 37. Čerčil posećuje Staljina: Marlboro protiv Velingtona 516
- 38. Staljingrad i Kavkaz: Berija i Kaganovič u ratu 523

Osmi deo – Rat: Genijalni pobednik, 1942–1945.

- 39. Staljingradski vrhovnik 537
- 40. Sinovi i kćeri: Staljin i deca Politbiroa u ratu 550
- 41. Staljinov muzički konkurs 563
- 42. Teheran: Ruzvelt i Staljin 571
- 43. Razmetljivi osvajač: Jalta i Berlin 592

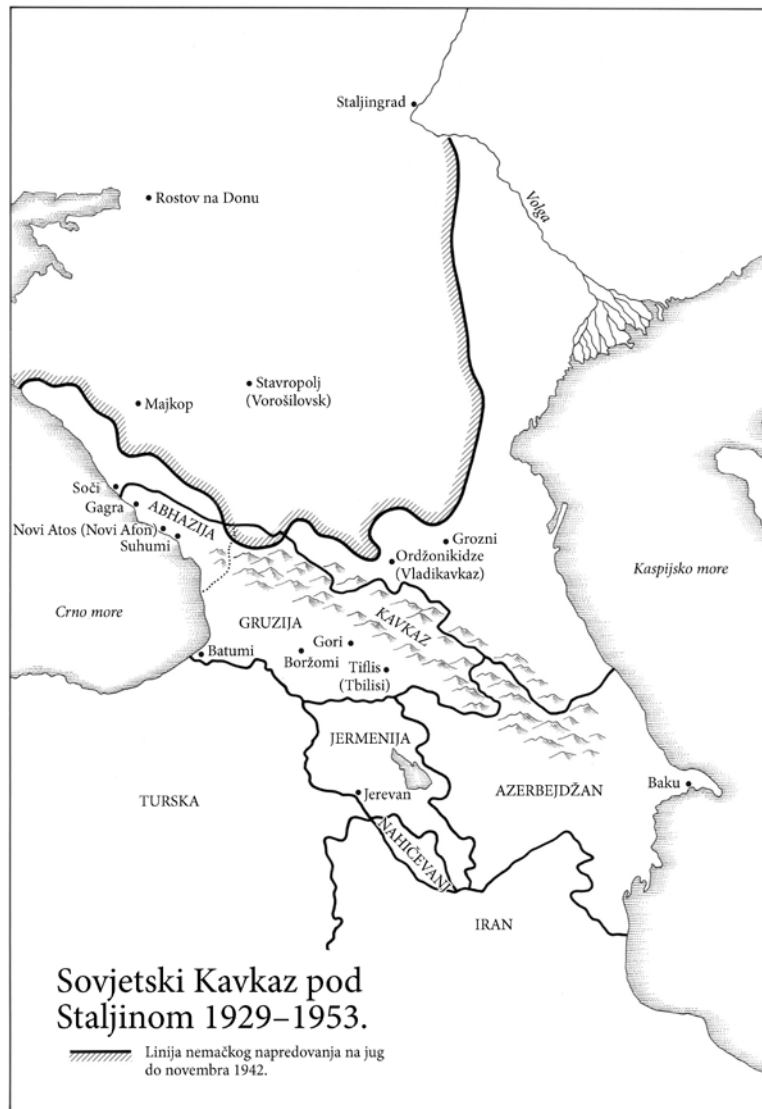
Deveti deo – Opasna igra za nasledstvo, 1945–1949.

- 44. Bomba 605
- 45. Berija: Moćnik, muž, otac, ljubavnik, ubica, silovatelj 619
- 46. Jedna noć u noćnom životu Josifa Visarionoviča: Tiranija
filmovima i večerama 632
- 47. Molotovljeva prilika: „Ti ćeš svašta učiniti kad si pijan!“ 657
- 48. Prestolonaslednik Ždanov i Abakumovljevi krvavi tepih 665
- 49. Zalazak Žukova i pljačkaši Evrope: Carska elita 674
- 50. „Cionisti su te prevarili!“ 691

SEDMI DEO

*Rat: Trapavi genije,
1941–1942.*

Optimizam i slom

Kad je Žukov pozvao Kuncovo, Staljin se već povukao na počinak.

„Ko zove?“, javio se pospani glas generala NKGB-a.

„Žukov, načelnik Vrhovne komande. Molim vas, spojite me s drugom Staljinom. Hitno je.“

„Šta, sada? Drug Staljin spava.“

„Odmah ga probudite“, rekao je Žukov dežurnom generalu.

„Nemci bombarduju naše gradove.“

Usledila je tišina. Žukov je čekao čitavu večnost, kako mu se činilo. Nije on jedini pokušavao da izvesti Staljina o invaziji, ali generali su bili skamenjeni od straha pred svojim vođom koliko i pred Nemcima. U četiri i sedamnaest (po ruskom vremenu), Crnomorska komanda pozvala je Žukova u Komesarijat za odbranu da izvesti o jatima bombardera. U pola pet na liniji je bio Zapadni front, u dvadeset do pet Baltik je bio pod napadom. Otprilike u to vreme admiralu Kuznjecovu telefonirao je zapovednik Sevastopolja: nemačko bombardovanje je počelo. Kuznjecov je odmah telefonirao u Kremlj; naišao je na birokratsku uskogrudost, tako karakterističnu za tiranije. Činjenica da Staljin živi u Kuncovu trebalo je da bude tajna, pa je dežurni oficir odgovorio:

„Drug Staljin nije ovde i ja ne znam gde je.“

„Imam krajnje hitnu poruku koju moram odmah da prenesem drugu Staljinu lično...“

„Ne mogu vam pomoći“, odgovorio je dežurni i prekinuo vezu. Kuznjecov je pozvao Timošenka koji se, zatrpan ovakvim pozivima, plašio da obavesti Staljina. Kuznjecov je pozvao sve Staljinove brojeve koje je imao, ali uzalud. Ponovo je pozvao Kremlj.

„Zahtevam da obavestite druga Staljina da nemački avioni bombarduju Sevastopolj. Ovo je rat!“

„Izvestiću o tome nadležnu osobu.“ Nekoliko minuta kasnije admiral je otkrio ko je „nadležna osoba“ – pozvao ga je mlitavi, tihi Maljenkov i upitao „nezadovoljnim ljutitim glasom“: „Da li vi shvatate o čemu izveštavate?“ Dok su nemački bombarderi mitraljirali Kijev i Sevastopolj, a kopnene jedinice prelazile granicu, Staljinovi dvorjani pokušavali su silom da oteraju stvarnost. Maljenkov je spustio slušalicu i pozvao Sevastopolj da proveri priču.

Timošenko nije bio sam u svom kabinetu; Mehlis, „Ajkula“, proveo je noć s generalima. Kao i Maljenkov, odlučno je verovao da te noći neće biti napada. Kad je zapovednik protivavionske artiljerije Voronov uleteo da izvesti, Timošenko je bio toliko nervozan da mu je pružio beležnicu i besmisleno naredio „da izveštaj napišem“ tako da, budu li svi pohapšeni zbog izdaje, Voronov odgovara za svoj zločin. Mehlis mu je prišao s leđa i preko ramena virio da vidi da li piše tačno ono što je rekao. Onda ga je naterao da se potpiše. Timošenko je naredio da protivvazдушna odbrana ne odgovara; Voronov je shvatio da Timošenko „ne veruje da je rat počeo“.

Pozvao je zamenik komandanta Posebnog zapadnog vojnog okruga Boldin i uznemireno izvestio da Nemci napreduju. Timošenko mu je naredio da ne čini ništa.

„Kako to mislite“, vikao je Boldin. „Naše jedinice se povlače, gradovi su u plamenu, ljudi ginu...“

„Josif Visarionovič veruje da je to možda provokacija nekolicine nemačkih generala.“ Timošenko je nagoni želeo da ube-

di nekog drugog da Staljinu saopšti novosti. Pitao je Buđonija: „Nemci bombarduju Sevastopolj. Da kažem Staljinu ili ne?“

„Odmah ga obavestite!“

„Pozovite ga vi“, preklinjao je Timošenko. „Ja se plašim.“

„Ne, vi ga zovite“, odsekao je Buđoni. „Vi ste komesar za odbranu!“ Najzad je Buđoni pristao i počeo da zove Kunccevo. Želeći da svoju dužnost prenese na što više ljudi, Timošenko je naredio Žukovu da i on zove.

Žukov je još čekao na liniji kad su probudili Staljina. Tri minuta kasnije javio se. Žukov ga je izvestio i zatražio dozvolu za protivnapad. Nastala je tišina. Čuo je samo Staljinovo disanje.

„Jeste li me razumeli?“, upitao je Žukov. „Druže Staljine?“ I dalje je samo čuo teško disanje. Onda je Staljin progovorio: „Dovedite Timošenka u Kremlj. Recite Poskrebiševu da sazove Politbiro.“ Mikojan i Politbiro već su bili pozvani.

„To je rat!“ Buđoni je dobio Staljina u dači i rekao mu da je i Riga bombardovana. Staljin je pozvao Poskrebiševa, koji je spavao u svojoj radnoj sobi. „Bombardovanje je počelo.“*

Staljin je pohitao u grad; već je bio zabranio članovima Politbira da noće u dačama, pa su svi bili tu. Odveo se liftom na sprat, požurio hodnicima zastrtim crvenim tepisima i obložnim drvetom i, ulazeći u kabinet, oštro naredio Poskrebiševu: „Pozovi ostale.“ Žukov tvrdi da se Politbiro okupio u pola pet, ali Molotov misli da je bilo ranije. Kako god, Staljinov kabinetski dnevnik pokazuje da je sastanak počeo u petnaest do šest, otprilike sat posle početka opšteg nemačkog napada. Prvi je došao Molotov, koji je stanovao u istoj zgradi, nedaleko od Staljinovog stana, a odmah za njim Berija, Timošenko, Žukov i Mehlis.

Staljin se nije slomio; Mikojanu se činilo da je „potišten“. Žukov je opazio da je „bled“ i „pogubljen“; sedeo je za stolom

* Telefon je tog jutra zvonio i u Ždanovljevoj dači u Sočiju. „Majka je u zoru ušla u moju sobu“, seća se Jurij Ždanov, „i rekla: 'Počeo je rat!', pa smo s ocem krenuli nazad u Moskvu.“ (Prim. aut.)

prekrivenim zelenom čojom „s lulom u ruci“. Voronovu se činilo da je „utučen i nervozan“, ali makar je imao vlast u svom kabinetu. Napolju, na frontovima, sve se raspadalo, ali u kabinetu, seća se pomoćnik iz Sovnarkoma Čadajev, Staljin je govorio „polako, pažljivo birajući reči, a glas mu se povremeno lomio. Kad je završio svi, pa i on, ćutali su neko vreme.“ No, zapanjujuće je što se Staljin i dalje uporno držao ideje da je rat možda „provokacija nemačkih oficira“; bio je ubeđen da Hitler ima nekog Tuhačevskog u Generalštabu. „Hitler jednostavno ne zna za ovo.“ Staljin neće narediti otpor dok ne čuje vest iz Berlina.

„Onaj podlac Ribentrop nas je prevario“, rekao je Mikojanu nekoliko puta, i dalje ne kriveći Hitlera. Bilo je skoro pet sati. Staljin je naredio Molotovu: „Moramo odmah da pozovemo nemačku ambasadu.“ Molotov je pozvao sa Staljinovog stola pretrpanog telefonima i promućao: „Recite mu da dođe.“ Šulenburg je već zvao Molotovljevi kabinet i tražio da vidi komesara za spoljne poslove. „Krenuo sam iz Staljinovog kabineta u svoj.“ Trebalo mu je oko tri minuta. Šulenburg je u pratnji Hilgera došao u kabinet pored crkve u kojoj je grob Ivana Groznog, drugi put te noći – i poslednji put u karijeri. Kremlj se kupao u prvim zracima letnjeg sunca, prepun mirisa ruža i bagrema iz Aleksandrovske vrtova.*

* Istovremeno je u Berlinu sovjetski ambasador Dekanozov pozvan u Ministarstvo spoljnih poslova. Kad je stigao, primetio je da su novinari pozvani da ovekoveče događaj. Držeći se „što je hladnije mogao“, Ribentrop ga je primio u kabinetu kneza Bizmarka, državnika koji je upozoravao Nemačku na opasnost ratovanja na dva fronta i kog su u tom smislu Staljin i Ždanov tako često citirali. Očigledno pijan, „ljubičastog lica i lagano se njišući“, Ribentrop je pročitao svoju izjavu. „Duboko žalim zbog ovoga...“, odgovorio je Dekanozov. Otišao je bez rukovanja. Ali dok je izlazio, Ribentrop je dokaskao za njim i šapnuo mu kako je pokušao da odgovori Hitlera od ovog rata, ali Hitler nikog ne sluša. „Recite Moskvi da sam ja bio protiv napada“, prosiktao je. Ribentrop je osećao da je pakt s Rusima bio vrhunac njegove karijere. (Prim. aut.)

Šulenburg je pročitao telegram koji je stigao u tri sata po berlinskom vremenu: koncentracija sovjetskih jedinica naterala je Rajh da preduzme vojne „protivmere“. Završio je. Molotovljevo lice trzalo se od neverice i besa. Najzad je promućao:

„Trebalo li ovo da znači objavu rata?“ Ni Šulenburg nije bio u stanju da govori; tužno je slegnuo ramenima. Molotovljevi bes nadjačao je preneraženost. „Poruka koju sam upravo primio može samo da znači objavu rata, jer su nemačke jedinice već prešle granicu, a sovjetske gradove Odesu, Kijev i Minsk nemački avioni bombarduju već sat i po.“ Molotov je počeo da viče. Ovo je „kršenje poverenja nezabeleženo u istoriji“. Nemačka je otpočela užasan rat. „To svakako nismo zaslužili.“ Nije više bilo šta da se kaže. Grof Fon der Šulenburg, kog će Hitler pogubiti zbog učesća u Julskoj zaveri 1944, rukovao se i izašao; usput se mimoilazio s limuzinama koje su vozile generale u Kremlj. Molotov je pojurio u Staljinov kabinet i izvestio: „Nemačka nam je objavila rat.“

Staljin je utonuo u stolicu, „izgubljen u mislima“. Tišina je bila „duga i napeta“. Staljin je „delovao umorno, iznureno“, seća se Čadajev. „Rošavo lice bilo mu je izduženo i iscrpljeno.“ Žukov kaže: „Jedino tada sam video Staljina utučenog.“ Onda se prenuo s krajnje optimističnom rečenicom: „Neprijatelj će biti poražen duž čitavog fronta“, i okrenuo se generalima: „Šta preporučujete?“

Žukov je rekao da pogranične oblasti moraju „zadržati“ Nemce...

„Uništiti“, prekinuo ga je Timošenko, „ne ’zadržati.“

„Izdajte naredbu“, rekao je Staljin, i dalje opčinjen svojom ogromnom samoobmanom. „Ne prelazite granicu.“ Timošenko je, a ne Staljin, potpisao niz naređenja tog jutra. Čadajev je primetio da se raspoloženje popravilo: „Prvog dana rata svi su bili... prilično optimistični.“

No, uprkos svemu, Staljin se i dalje držao za ostatke svojih zgaženih iluzija; rekao je kako se nada da će srediti stvari

diplomatski. Niko se nije usudio da se usprotivi ovoj besmislici osim Molotova, njegovog druga od 1912. godine, posljednjeg koji je mogao otvoreno da mu protivreči.

„Ne!“, odgovorio je Molotov vatreno. To je rat i „tu se ništa ne može učiniti“. Razmere invazije i Molotovljeva tvrdoglava upornost ipak su uticale da Staljin postane svestan stvarnosti. Kad je stigao Dimitrov, vođa Kominterne, u prednjoj kancelariji vrilo je kao u košnici – Poskrebišev, Mehliš (ponovo u uniformi), maršal Timošenko i admiral Kuznjecov su radili, a Berija je „izdavao naređenja telefonom“. U kabinetu je opazio Staljinov „zapanjujući spokoj, odlučnost, samouverenost...“.

„Bacili su se na nas bez ikakvog razloga, divljački su nas napali kao banditi“, rekao je Staljin Dimitrovu. „Banditi“ su imali prednost potpunog iznenađenja. Preplavili su sovjetske linije fronta. Staljinove jedinice bile su najjače na jugu, ali dok su Nemci gurali prema Lenjingradu i Ukrajini, Hitlerova najsnažnija grupa armija imala je za cilj osvajanje Moskve. Dva kraka klešta Grupe armija Centar smrvila su sovjetski Zapadni front pod komandom general-pukovnika Pavlova; nemački tenkovi odbili su njegov protivnapad i pojurili ka Minsku i putu za Moskvu.

Staljin je reagovao nizom zapovesti koje, mora se reći, nisu imale mnogo veze s katastrofom na frontu; ipak, Berija, Maljenkov, Mikojan, Kaganovič i Vorošilov dolazili su u Mali ugao, odlazili i vraćali se čitavog jutra, tako da je do podne svako od njih došao najmanje dva puta, a Berija triput. Mehliš je stigao među prvima, a Kulik nešto kasnije. *Vožd* je naredio Kaganoviču da pripremi vozove za izmeštanje fabrika i 20 miliona ljudi s fronta – ništa ne sme pasti u nemačke šake. Mikojan je dobio u zadatak snabdevanje vojske.

Staljin je zadržao brižljiv nadzor nad svime, od veličine i oblika bajoneta do naslova u *Pravdi* i toga ko piše članke, i dalje ljubomoran na tuđu slavu i s nepogrešivim osećajem za samočuvanje. Kad je general Konjev prve sedmice rata spomenut u novinama nekoliko puta, Staljin je našao vremena da telefonira

uredniku i odsečno mu kaže: „Objavili ste dovoljno o Konjevu.“ Kad je isti taj urednik pitao sme li da objavi članak autora kog je Staljin divljački napadao pre rata, dobio je odgovor: „Možete da objavite. Drug Advejenko se iskupio.“ U međuvremenu se on sam namerno povukao iz javnosti. Njegove fotografije na naslovnim stranicama *Pravde* delovale su dramatično. Sovjetski Savez, zapanjujuće, nije imao vrhovnu komandu; u devet ujutru, Staljin je stvorio ranu verziju, *Stavku*. Prirodno, dekret je navodio Staljina kao vrhovnog komandanta, ali on je to precrtao i napisao Timošenkovo ime.

Svi su se saglasili da vlada mora objaviti da je zemlja u ratu. Mikojan i ostali predložili su da to učini Staljin, ali on je to odbio. „Neka Molotov govori.“ Na kraju krajeva, Molotov je i potpisao pakt s Ribentropom. Ostali se nisu složili – narod svakako neće shvatiti zašto im se nije obratio premijer. Staljin je insistirao da će govoriti neki drugi put. „Nije želeo da govori prvi“, rekao je Molotov. „Trebala mu je jasna slika... Nije mogao kao robot da reaguje na sve... Na kraju krajeva, bio je ljudsko biće.“

Molotov, koji je sebe i dalje smatrao političkim novinarom, odmah je počeo da piše proklamaciju, ali Staljin je tvorac nacrtata jer je umeo da složene zamisli sažme u jasne i vatrene fraze koje su od tada bile karakteristične za njegove govore. U podne se Molotov odvezao u Glavnu upravu telegrafa, u Ulici Gorkog, blizu Kremļa. Savladao je mucanje i održao slavni govor jednoličnim ali drhtavim glasom:

„Naša stvar je pravedna. Neprijatelj će biti zgažen. Pobeđićemo.“

Kad se vratio, Staljin je došao u njegov kabinet da mu čestita. „Pa, zvučao si pomalo uznemireno, ali govor je bio dobar.“ Molotovu su trebale pohvale, bio je mnogo sujetniji nego što je izgledao. Upravo tada zazvonila je *vertuška*: zvao je Timošenko i izvestio o neredu na granici gde su komandanti, naročito Pavlov, na životno važnom Zapadnom frontu koji je pokrивao Minsk i put za Moskvu, izgubili kontakt sa svojim jedinicama. Staljin je

besno govorio o tome „kako je neočekivan napad vrlo važan u ratu. Daje prednost napadaču... Morate strogo da suzbijete... svaku paniku. Zovite komandante, raščistite situaciju i izvestite... Koliko vam treba? Dva sata, pa, ne više... kakva je situacija kod Pavlova?“ Ali Pavlov, koji je podneo glavni udar, „nema vezu sa štabovima svojih armija...“.

Okružen Molotovom, Maljenkovom i Berijom, trojkom koja će veći deo rata provesti u Malom uglu, Staljin je polako saznavao za zapanjujuće nemačke uspehe i sovjetski slom. Berija, gazda Posebnog odeljenja, tajne policije u svakoj vojnoj jedinici, odgovorne za lov na izdajnike, sastao se sa Staljinom petnaest puta, dok je Mehliis, politički šef vojske, doslovno stanovao u Malom uglu. Teror je bio Staljinovo rešenje za poraz. Ali ova dvojica, uz drugare iz Građanskog rata kao što su Vorošilov i Kulik, nisu pružali mnogo utehe dok je Timošenko izveštavao da je do kraja dana gotovo hiljadu aviona uništeno na tlu.

„Nemačko vazduhoplovstvo svakako nije stiglo do svakog aerodroma?“, upitao je Staljin jedno.

„Na nesreću, jeste.“ Ali katastrofa na Pavlovljevom Zapadnom frontu raspalila je u Staljinu divlji, mada nemoćni bes.

„To je čudovišan zločin. Krivci moraju da izgube glave.“ Staljin je odjednom naredio najbližim drugarima da otputuju na frontove i saznaju šta se dešava. Oklevali su, pa je Staljin povikao:

„Odmah!“ Načelnik Generalštaba Žukov krenuo je na Jugozapadni front, ali je pitao ko će voditi poslove u njegovom odsustvu.

„Ne gubite vreme“, ukorio ga je Staljin. „Snaći ćemo se.“ Maljenkov i Buđoni, čudan par, beskrvni birokrata i razmetljivi Kozak, odleteli su u Brjansk, a Kulik na Zapadni front.

Vihor ih je gotovo progutao; u nizu polukomičnih nesreća čistom srećom su izvukli žive glave. U međuvremenu, Staljinovi časovi u Malom uglu bili su nepouzdati kao i nastupi njegove vojske. Staljin i Berija, budni od zore, poslednji su izašli tog

popodneva, u petnaest do pet. Još su verovali da će njihovi protivnapadi prebaciti bitku na neprijateljsku teritoriju. Sigurno su malo i odspavali, ali Staljin se vratio u kabinet 23. juna u tri i dvadeset ujutru i držao sastanak s Molotovom, Mehliisom i Berijom do ranog prepodneva. Dvadeset petog juna, suočen s potpunim raspadom svih frontova, Staljin je čitavu noć, od jedan do šest ujutru, proveo u kabinetu, a bes mu je rastao kako su jedan po jedan njegovi izaslanici nestajali u kataklizmi.

„Onaj Kulik nije ni za šta, treba ga raspaliti nogom u dupe“, rekao je.

Samo Žukov, brutalan, smeo i energičan, uspeo je da izvede protivnapad na Jugozapadnom frontu, preteći staljinističkom svirepošću kojom se isticao tokom rata. „Odmah uhapsiti“, glasi njegovo tipično naređenje Posebnim odeljenjima u vezi s oficirima u povlačenju. „I odmah izvesti na sud kao izdajnike i kukavice.“

Maršal Kulik, pijani pajac, čije će ratovanje biti hronika tragikomičnih brljotina, obukao je lepu pilotsku kožnu uniformu, stavio kapu i letачke naočari i 23. juna uveče stigao na Zapadni front kao staljinistički Bigls*. Preneražen neredom u Dese-toj armiji, bio je odsečen, opkoljen i gotovo zarobljen. Morao je da se pruruši i da beži. „Ponašanje maršala Kulika je neshvatljivo“, prijavio je Kulika Mehliisu komandant puka. „Naredio je svima da skinu oznake, bace dokumenta i presvuku se u seljačku odeću“ – Kulik je svakako bio sposoban da je nosi. Spalivši maršalsku uniformu (i Biglsov kostim), „predložio je da bacimo oružje i meni lično rekao da bacim ordenje i dokumenta... Kulik se odvezao na seljačkim kolima putem koji su upravo osvojili nemački tenkovi...“ Zapadni front se raspadao. Bolesni maršal Šapošnjikov slomio se od napora. Štab je izgubio i njega.

* Džems Biglsvort (*James Bigglesworth*), u letачkim krugovima poznat kao Bigls (*Biggles*), pilot i pustolov iz slavni stripova Viliijema Erla Džonasa (*William Earl Jones*, 1893–1968). (Prim. prev.)

Kao u igri žmurke u kojoj se sve više dece šalje da pronade onu koja se kriju, Staljin je poslao Vorošilova da pronade Kulika i Šapošnjikova. Dvadeset šestog juna „prvi maršal“ je stigao u Mogiljev posebnim vozom, ali nije uspeo da nađe ni Zapadni front ni dvojicu maršala. Njegov ađutant slučajno je nabasao na bedan prizor, sličniji „ciganskom logoru“ nego štabu: opazio je Šapošnjikova na zemlji, pokrivenog šinjelom, po svemu sudeći mrtvog. Onda je video i Pavlova, komandanta fronta, kako leži sam ispod drveta i iz limene manjerke jede kašu, po jakoj kiši koju kao da nije ni opažao. Šapošnjikov se promeškoltio. Ađutant je shvatio da je stari maršal živ i predstavio se. Šapošnjikov se trgnuo od bola, zahvalio Bogu što je Vorošilov došao, i počeo da se brije. Pavlov je pojeo kašu. Bio je potpuno zbunjen i očajan.

„Gotov sam!“ Vorošilov je nasrnuo na logor s bujicom pretnji, prethodno poslavši ađutanta da ulovi Kulika. Onda su se dvojica maršala povukla u specijalni voz da odluče šta će sa sirotim Pavlovom. Vorošilov je poručio večeru; kuvar je doneo šunku, hleb i čaj. Ovaj obrok očigledno je razočarao prvog maršala jer se razbesneo i vikom dozvao kuvara, druga Franca, koji se pojavio i stao mirno. Vorošilov ga je pitao kako se usuđuje da ovakvu večeru iznese dvojici maršala.

„Zašto si narezao šunku? Zar se tako reže šunka? U prokletim krčmama bolje služe šunku!“ Vorošilov je pozvao Pavlova i izgrdio ga zbog neuspeha. U jednom trenutku, koji otkriva važnost lične osvete, podsetio je Pavlova da se jednom požalio Staljinu na njega, Vorošilova. Pavlov je pao na kolena, preklinjao za milost i ljubio maršalove čizme. Vorošilov se vratio u Moskvu.

U zoru 4. jula Mehliis je uhapsio Pavlova zbog izdaje.

„Tražimo da potvrdite hapšenje i optužbe“, izvestio je Mehliis. Staljin je pozdravio ovu odluku kao „ispravan način da se popravi stanje na frontovima“. Pavlov je na mukama upleo generala Mereckova, koji je odmah uhapšen. Pre „suđenja“ Pavlovu,

Poskrebisev je doneo Staljinu „Presudu [nacrt]“. Videvši da sadržava tradicionalne izmišljotine, Staljin je rekao Poskrebisevu: „Odobravam presudu, ali recite Uljrihu da izbacij one gluposti o 'zavereničkoj aktivnosti'. Slučaj ne sme da se oduži. Nema žalbi. A onda obavestite frontove o presudi kako bi znali da će defetisti biti kažnjeni bez milosti.“ Mikojan je, verovatno uz ostatak Politbiroa, odobrio presudu, a branio ju je i trideset godina kasnije, kada je pisao memoare. „Bilo je šteta što smo ga izgubili, ali kazna je bila pravedna.“ Dvadeset drugog jula streljana su četiri zapovednika sa Zapadnog fronta. Toliko je telegrama stizalo s molbama da se odobri streljanje izdajnika da su blokirali veze u Mehliisovoj kancelariji. Tog dana rekao je svakome da osudi i strelja svoje izdajice.

Staljin je polako prihvatao razmere sloma. Frontovi su bili van kontrole, nacisti su se primicali Minsku, vazduhoplovstvo je desetkovano, a trideset divizija smrvljeno. Dvadeset šestog je Staljin hitno opozvao Žukova s Jugozapadnog fronta. Načelnik Generalštaba zatekao je Timošenka i generala Vatutina kako stoje mirno pred Staljinom, „očiju crvenih od nespavanja“. Staljin je naredio: „Sedite, dogovarajte se i recite mi šta može da se učini.“* Dao im je četrdeset minuta da mu predlože novu liniju odbrane.

Ali u tim grozničavim danima Staljin nije zaboravljao porodicu. Dvadeset petog juna bio je na sastanku s Timošenkom; raspravljali su o „izuzetno ozbiljnoj situaciji na svim frontovima“ kada je komesar za odbranu skupio hrabrost i pitao da li Jakova Džugašvilija, Staljinovog sina iz prvog braka, koji ga je uvek razočaravao i prema kom se ponašao grubo, treba poslati na front kao što je zatražio. Suzbijajući bes, Staljin je odgovorio:

* U neko doba tog dana Politbiro je tajno naredio da se Lenjinovo telo iznese iz mauzoleja i pošalje u Tjumenj, u Sibiru. (Prim. aut.)

„Neki, da se blago izrazim, preterano revnosni oficiri uvek se previše trude da zadovolje svoje pretpostavljene. Ne ubrajam vas u takve, ali vam savetujem da mi više nikada ne postavljate ovakva pitanja.“ Staljin o ovome nije rekao više ništa, ali se kasnije postarao da oba starija momka, Jakova i Artjoma, artiljerce, pošalju na front. Posle oproštajne zabave koju je priredio Vasilij, Jakovljeva žena Julija ispratila je svog voljenog Jašu u crvenoj haljini; kasnije je verovala da je ta haljina ukleta.

Jedne noći u prvih deset dana rata Staljin je pozvao Ženju Alilujevu, s kojom je prekinuo odnose kad se preudala. Nikada nije „videla Josifa tako slomljenog“ kao tada kad je došla u Kuncovo. Zamolio ju je da odvede Svetlanu i decu u daču u Sočiju, a onda joj zapanjujuće otvoreno izneo ratnu situaciju; to ju je prenerazilo, pošto je propaganda i dalje tvrdila kako će herojska Crvena armija zgaziti fašističkog zavojevača. „Rat će dugo trajati. Mnogo će krvi biti proliveno... Molim te, odvedi Svetlanu na jug.“ Oznaka Ženjine snažne ličnosti, zbog čega je i bila tako privlačna i neugodna, jeste to što je odbila. Mora da pođe s mužem. Staljin je bio „uznemiren i ljutit“. Više se nisu videli.

Umesto Ženje, Ana Redens je odvela Svetlanu, Aleksandru Nakašidze, Vasilijevu ženu Galinu, Jakovljevu kćer Gulju i svoje sinove u Soči, gde su ostali sve dok se front nije primakao.

Dvadeset osmog juna, prodrevši skoro pet stotina kilometara u sovjetsku teritoriju, Nemci su zatvorili u обруч 400.000 vojnika i zauzeli Minsk, prestonicu Belorusije. Delići informacija stizali su u Mali ugao tokom duge sednice od popodneva do pola tri ujutru. Staljin je bio van sebe. Posle sat-dva sna otišao je u Komesarijat za odbranu da sazna više, verovatno u pratnji Molotova, Maljenkova i Buđonija. Pad Minska otvorio je put ka Smolensku i Moskvi, ali metež je bio takav da je Timošenko ponovo izgubio veze s armijama. Ovo je razbesnelo Staljina. Vratio se u Mali ugao u dvadeset pet do osam. Dok su Timošenko i Žukov

dolazili i odlazili donoseći sve gore vesti, Berija i Mikojan su se pridružili svojim drugovima na hitnoj sednici Politbiroa. Posle ponoći Staljin je pozvao Timošenka i zatražio mu konkretnije vesti iz Belorusije; nije ih bilo. Ovo je bila poslednja slamka.* Staljin je izleteo napolje. Poskrebišev i Čadajev su ga posmatrali, a Molotov i Berija su sedali u svoj pakard.

„Nemci su očigledno zauzeli Minsk“, rekao je Poskrebišev.

Nekoliko minuta kasnije „Petorica“ su stigli pred Komesarijat za odbranu. Staljin ih je poveo u Timošenkov kabinet i izjavio kako lično želi da se upozna s izveštajima s fronta. Žukov je krenuo napolje, ali ga je Timošenko pokretom zaustavio. „Petorica“ su se okupili oko operativne mape.

„Šta se dešava u Minsku?“, upitao je Staljin.

„Nisam još u stanju da o tome izvestim“, odgovorio je Timošenko.

„Vaša je dužnost da sve vreme imate jasne činjenice i da nas redovno obaveštavate“, rekao je Staljin. „U ovom trenutku prosto se plašite da nam kažete istinu.“ Na ovo se neustrašivi Žukov grubo umešao:

„Druže Staljine, imamo li dozvolu da nastavimo s poslom?“

„Da vam možda ne smetamo?“, nacerio se Berija, sigurno zapanjen što se neko tako obraća Staljinu. Sastanak se preobrazio u svađu između Žukova i Berije, a nakostrešeni Staljin stajao je između njih.

* Sada kad imamo pristup različitim izvorima o ovom izuzetnom događaju, od Molotovljevih i Mikojanovih memoara do sećanja Čadajeva, službenika u Sovnarkomu, koji je zabeležio opis zamenika načelnika Generalštaba Vatutina, možemo da rekonstruišemo ovu do sada nejasnu priču. Mikojan kao datum prizora u Komesarijatu za odbranu navodi 29, a Čadajev 27. jun, što pokazuje haos tih dana. Zapravo, scena se odigrala 28. juna, pošto znamo iz kabinetskog delovodnika da je Staljin 28. juna ceo dan bio u kabinetu, ali da nije dolazio 29. i 30. Žukov kaže da je Staljin tog dana dva puta dolazio u Komesarijat, ali je verovatnije da je sukob izbio uveče, kako se seća i Mikojan. (Prim. aut.)

„Znate da je situacija na svim frontovima kritična. Zapovednici frontova čekaju uputstva i biće bolje da to mi uradimo“, odgovorio je Žukov.

„I mi umemo da izdajemo naredjenja!“, viknuo je Berija.

„Ako mislite da možete, izvolite!“, odvratio je Žukov.

„Ako nam Partija naredi i hoćemo!“

„Onda sačekajte da vam naredi. Kako sada stvari stoje, nama je rečeno da obavljamo ovaj posao.“ Žukov se obratio Staljinu: „Izvinite na otvorenosti, družo Staljine, svakako ćemo sve saznati. Onda ćemo doći u Kremlj da izvestimo.“ Žukov je nagoveštavao da su generali možda sposobniji od Politbiroa. Staljin je do tada ćutao, ali nije više mogao da suzbija bes:

„Strašno grešite pokušavajući da povučete crtu između vas i nas... Svi moramo da mislimo kako da pomognemo frontovima.“ Zatim je Staljin, prema Mikojanovim rečima, „eksplodirao“: „Kakav je to Generalštab? Kakav je to načelnik Generalštaba koji od prvog dana rata nema veze sa svojim jedinicama, ne zapoveda nikome i ne predstavlja nikoga?“

Generala Žukova, inače granitnog lica, ova je paljba smrvila; briznuo je u plač, „zajecao je kao žena“ i „izleteo u drugu sobu“. Molotov je izašao za njim. Jedan od najtvrdih boljševika tešio je jednog od najoštrijih vojnika tog krvavog stoleća; da li mu je Molotov pružio maramicu ili mu položio ruku na rame? Pet minuta kasnije taj neskladni par se vratio; Žukov je bio „miran, ali oči su mu bile vlažne“.

„Svi smo bili utučeni“, priznaje Mikojan. Staljin je predložio da se Vorošilov ili neko drugi pošalje da ostvari vezu s Beloruskim frontom. „Staljin je bio vrlo potišten.“ Onda je pogledao svoje drugove.

„Eto“, rekao je. „Pustimo ih neka se priberu. Hajdemo, drugovi.“ Staljin je poveo povorku iz kabineta. Dok su ulazili u automobile, Staljin je izgovorio prve istinite reči od početka rata: „Sve je izgubljeno. Odustajem. Lenjin je osnovao našu državu, a mi smo je sjebali.“ Staljin je psovao celim putem do Kuncceva. „Lenjin

nam je ostavio veličanstveno nasleđe, a mi, njegovi naslednici, sve smo zasrali...“ Molotov se seća da je Staljin psovao i kad su stigli u daču. „Mi smo sjebali stvar! Ovo 'mi' trebalo je da uključi sve nas.“ Staljin je rekao da više ne može da bude vođa. Povučići će se. Molotov je u Kunccevu „pokušao da ga razvedri“. Onda su ostavili slomljenog i ojađenog Staljina u dači.*

Na Mikojana ova predstava nije ostavila utisak. Na putu kući razgovarao je s Molotovom, kog nije voleo, ali kom je verovao; poznavali su Staljina kao i svi ostali. „Prenerazila nas je ova Staljinova izjava. Šta sad, je li sve zauvek izgubljeno? Mislili smo da je to rekao efekta radi.“ Bili su u pravu, Staljin jeste donekle glumio ali, kako je rekao Molotov, „i on je samo ljudsko biće“. Pad Minska zboleo je Staljina; izgubio je obraz pred drugovima i generalima. Ovo je bila najteža kriza u njegovoj karijeri.

Sutradan su otkrili da nije sve bilo samo „efekta radi“. U podne, kad je obično dolazio u Kremlj, Staljin se nije pojavio. Nije uopšte došao tog dana. Vakuum vlasti bio je opipljiv; div koji je u četrnaestčasovnim maratonima odlučivao o najsitnijim pojedinostima ostavio je zjapeću rupu. Kad je Staljinov telefon zvonio, javljao se Poskrebišev.

„Drug Staljin nije ovde i ne znam kad će doći.“ Kad je Mehliš pokušao da telefonira Staljinu u Kunccevo, niko se nije javio. „Ne razumem“, uzdisao je Poskrebišev. Krajem dana šef kabineta je govorio: „Drug Staljin nije ovde i ne verujem da će dolaziti.“

„Je li otišao na front?“, upitao je mladi Čadajev.

„Zašto me gnjavite? Rekao sam vam da nije tu i da neće ni dolaziti.“

* Ovde su upotrebljene razne verzije: Molotovljeva: „Mi smo sjebali stvar“ Mikojanova: „Lenjin nam je ostavio veličanstveno nasleđe, a mi, njegovi naslednici, sve smo zasrali“; Berijina (preko Hruščova, koji tada nije bio u Moskvi): „Sve je izgubljeno. Odustajem. Lenjin nam je ostavio proleter-sku državu, a sad su nas uhvatili spuštenih gaća i sve je otišlo do đavola“, i Čadajevljeva: „Lenjin je osnovao našu državu a mi smo je sjebali.“ (Prim. aut.)

Staljin se „zatvorio pred svima, nije primao nikoga i nije se javljao na telefon“. Molotov je rekao Mikojanu i ostalima da je „Staljin u takvom stanju sloma poslednja dva dana da ga ništa ne zanima, ne pokazuje nikakvu inicijativu i vrlo je loše“. Staljin nije mogao da spava. Nije se čak potrudio ni da se svuče, nego je samo lutao po dači. U jednom trenutku otvorio je vrata stražare; Vlasikov zamenik, general-major Rumjancev, skočio je u stav mirno, ali Staljin nije rekao ni reč, samo se vratio u svoju sobu. Kasnije je rekao Poskrebiševu da je u ustima osećao ukus gorčine. Ali Staljin je poznavao istoriju; znao je da se Ivan Grozni, njegov „učitelj“, takođe povukao s vlasti da bi iskušao odanost svojih bojara.

Sovjetski bojari su se uznemirili, ali oni iskusniji predosećali su opasnost. Molotov je dobro pazio da ništa ne potpisuje. Dok su Nemci napredovali, vlada je bila paralizovana duga dva dana.

„Nemaš pojma kako je ovde“, rekao je Maljenkov Hruščovu.

Tridesetog juna uveče Čadajev je došao u Mali ugao da mu Staljin, kao premijer, nešto potpiše, ali od Staljina i dalje nije bilo ni traga ni glasa. „Nije dolazio ni juče.“

„Ne, nije dolazio ni juče“, odgovorio je Poskrebišev bez trunke sarkazma. Ali, nešto se moralo preduzeti. Novi momak, Voznesenski, pojavljivao se pred Poskrebiševljevim stolom kao i svi drugi. Kad ga je Čadajev zamolio da potpiše akta, odbio je i lično pozvao Staljina, ali „u dači se niko nije javio“. Otišao je na sprat do Molotova, koji je predložio da se sastanu kasnije, ali nije rekao ništa o tome da već zaseda s Berijom, Maljenkovom i Vorošilovom o tome šta da čine. Dinamični Berija izmislio je novi ratni kabinet, ultrapolitbiro s malo članova i ogromnim ovlašćenjima; trebalo je da ovim telom predsedava Staljin, ako prihvati, a da članovi budu Molotov, Vorošilov, Maljenkov i on sam – tri stara boljševika i dve zvezde u usponu. Isključenje mnogih velikaša bilo je pobeda Berije i Maljenkova, koji čak nisu bili ni punopravni članovi Politbiroa.

Kad je to dogovoreno, Molotov je pozvao Mikojana, koji je razgovarao s Voznesenskim, i Politbiro se okupio. Velmože nikad nisu bili toliko moćni; njihovi manevri najviše su podsećali na spletke neposredno posle Staljinovog moždanog udara dvanaest godina kasnije, jer ovo je bila jedina prava prilika da obore Staljina još od objavljivanja optužujućeg Lenjinovog testamenta pre skoro dvadeset godina. Molotov im je rekao za Staljinov slom, ali Mikojan je odgovorio da je, makar *vožd* i bio onesposobljen, „samo ime Staljin velika sila za podizanje morala naroda“. Ali neumereni Voznesenski načinio je, kako se kasnije pokazalo, smrtonosnu grešku.

„Vjačeslave!“, rekao je Molotovu. „Pođi napred a mi ćemo te slediti!“ Molotov je sigurno pobeleo na ovaj opasni predlog; okrenuo se Beriji,* koji je izneo predlog za svoj Državni komitet za odbranu. Odlučili su da pođu u Kuncevo.

Kad su stigli, oprezno su ušli u turobnu tamnozelenu kuću okruženu borovima; uveli su ih u malu trpezariju. Tu je u fotelji nervozno sedeo „omršaveli... iscrpljeni... sumorni“ Staljin. Kad je video sedam-osam članova Politbiroa kako ulaze, Staljin se „skamenio“. Prema jednom zapisu, pozdravio ih je utučenim blebetanjem; „Velikog Lenjina više nema... kad bi samo mogao sada da nas vidi. Da vidi kome je poverio sudbinu zemlje... Preplavljen sam pismima sovjetskog naroda, koji nas s pravom grdi... Možda se neki od vas ne ustručavaju da okrive mene.“ Pogledao ih je ispitivački i upitao: „Zašto ste došli?“

Staljin je „delovao oprezno, pomalo čudnovato“, seća se Mikojan, „a njegovo pitanje nije bilo ništa manje čudnovato. Zapravo

* Berijin sin Sergo, čiji su memoari pouzdani kad je reč o ličnim anegdotama, a nepouzđani o političkim pitanjima, tvrdi da je Aleksandar Ščerbakov, moskovski partijski vođa, načinio ovu grešku, i da je pitao Beriju hoće li ga ikada izdati Staljinu. Mikojanu, koji je bio prisutan, treba više verovati, ali moguće je da je Ščerbakov izgubio nerve u nekoj drugoj prilici, za vreme opsade Moskve u oktobru. (Prim. aut.)

je trebalo da on nas pozove. Meni je bilo jasno: mislio je da smo došli da ga uhapsimo.“ Berija je pažljivo posmatrao Staljinovo lice. „Bilo je očigledno“, rekao je kasnije svojoj ženi, „da je Staljin očekivao da se svašta može dogoditi, čak i ono najgore.“

I velikaši su se plašili; Berija je kasnije zadirkivao Mikojana da se skrivao iza ostalih. Molotov, kao najstariji i prema tome najizloženiji Staljinovoj osveti, prvi je progovorio.

„Hvala ti na iskrenosti“, rekao je Molotov, prema po svemu sudeći drugostepenom izvoru, „ali kažem ti pred svima: ako neki idiot pokuša da me okrene protiv tebe, unišću ga. Tražimo da se vratiš na posao...“

„Dobro, ali razmislite malo“, odgovorio je Staljin. „Da li i narod i dalje može da se uzda u mene? Mogu li da vodim zemlju do konačne pobeđe? Sigurno ima vrednijih kandidata.“

„Verujem da govorim u ime svih“, umešao se Vorošilov. „Nema nikog vrednijeg!“

„Tako je!“ ponovili su velikaši. Molotov je rekao Staljinu da Maljenkov i Berija predlažu stvaranje Državnog komiteta za odbranu.

„S kim na čelu?“, upitao je Staljin.

„S tobom, družo Staljine.“ Staljinovo olakšanje bilo je gotovo opipljivo, „napetost mu je nestala s lica“ – ali neko vreme je ćutao, a onda je rekao:

„Pa...“ Berija je istupio i rekao:

„Ti ćeš, družo Staljine, biti vođa.“ Zatim je nabrojao članove.

Staljin je primetio da Mikojan i Voznesenski nisu uključeni, ali Berija je rekao da bi oni trebalo da vode vladu. Pragmatični Mikojan, svestan važnosti svog zaduženja za snabdevanje vojske, zatražio je da bude specijalni predstavnik. Staljin je dodelio industrijske grane – Maljenkov je preuzeo proizvodnju aviona, Molotov tenkove, a Voznesenski naoružanje. Staljin se vratio na vlast.

Dakle, je li Staljin zaista pretrpeo nervni slom ili je ovo bila samo predstava? Ništa nije bilo sasvim jasno kod ovog darovi-

tog političkog glumca. Slom je bio prilično stvaran, Staljin je bio utučen i iscrpljen. To nije bilo prvi put; pretrpeo je slične trenutke posle Nadine smrti i za vreme rata s Finskom. Njegov slom bio je prirodna reakcija na to što je pogrešno pročitao Hitlera, a tu grešku nije mogao da sakrije od dvorjana, koji su ga mnogo puta čuli kako uporno govori da rata 1941. neće biti. Ali to je bio samo prvi deo katastrofe; vojni porazi otkrili su štetu koju je Staljin načinio i njegovu nesposobnost u ulozi zapovednika. Car je ostao bez ičega na sebi. Samo diktator koji je pobio sve moguće suparnike mogao je to da preživi. U svakom drugom sistemu ovo bi izazvalo promenu na vlasti, ali takva promena u Sovjetskom Savezu nije bila moguća.

Ipak, Molotov i Mikojan su bili u pravu: Staljin je sve ovo izveo i „efekta radi“. Povlačenje s vlasti bilo je dobro uvežbana poza, uspešno su je koristili mnogi, od Ahila, preko Aleksandra Velikog, do Ivana Groznog. Staljinovo povlačenje omogućilo mu je da praktično bude ponovo izabran u Politbiro, a dodatna korist je bila podvlačenje crte ispod dotadašnjih grešaka. One su mu oprostene; „Staljin je ponovo dobio našu podršku“, napisao je naglašeno Mikojan. Prema tome, ovo je bio ujedno i slom i politički preporod.

„Bili smo svedoci trenutaka Staljinove slabosti“, napisao je Berija kasnije. „Josif Visarionovič nam to nikada neće oprostiti.“ Mikojan se s pravom skrivao.

Sutradan po podne Staljin je došao u kabinet „kao nov čovek“, odlučan da odigra ulogu vrhovnog komandanta za koju je sebe smatrao posebno pogodnim. Prvog jula novine su objavile da je Staljin predsednik Državnog komiteta za odbranu, GKO-a. Uskoro je poslao Timošenka na mesto zapovednika Zapadnog fronta koji brani Moskvu; 19. jula Staljin je postao komesar za odbranu, a 8. avgusta vrhovni komandant – od tog dana generali su ga zvali *Verhovni*, Vrhovni. Šesnaestog jula ponovo je

uspostavio posle Finskog rata ukinuto dvojno zapovedništvo političkih komesara, koje je vojska iz dna duše mrzela. Komesari, s Mehliсом na čelu, trebalo je da sprovode „neprestanu borbu protiv kukavica, paničara i dezertera“, ali ovi preterano maštoviti amateri često su preuzimali stvarnu komandu, kao i njihov gospodar. „Komesarijat za odbranu“, rekao je Hruščov, „ličio je na štenaru punu besnih pasa, sa sve Kulikom i Mehliсом.“* Staljin je u međuvremenu ujedinio službe bezbednosti, NKVD i NKGB, pod Berijom. Trećeg jula Staljin se obratio narodu novim jezikom, kao ruski nacionalni vođa.

„Drugovi, građani“, počeo je uobičajeno, tihim glasom; radio-talasi su širom carstva prenosili njegovu bučno disanje, zvuk srkutanja vode i zveckanje čaše. „Braćo i sestre! Ratnici vojske i mornarice! Pozivam vas, prijatelji moji.“ Ovo je rodoljubivi rat, ali rodoljublje je gušio strah. „Kukavice, dezerteri, paničari“ biće zgaženi u „nemilosrdnoj borbi“. Nekoliko noći kasnije Staljin i Kalinjin, s jakim obezbeđenjem pod Vlasikovom komandom, izašli su iz Kremlja i ušli u Lenjinov mauzolej da se oproste s mumijom svog pokojnog vođe pre nego što posebnim zapečaćenim vozom krene za Sibir.

Staljinova nova odlučnost nije popravila teško stanje na frontovima. Za tri sedmice rata Rusija je izgubila oko dva miliona ljudi, tri i po hiljade tenkova i preko šest hiljada aviona. Dese tog jula nemački tenkovi obnovili su napredovanje prema kapiji Moskve, Smolensku, i zauzeli ga šest dana kasnije. U ovom napadu Nemci su zarobili 300.000 ruskih vojnika i 3.000 tenkova – ali Timošenkov žestoki otpor privremeno je zaustavio njihov munjeviti prodor. Krajem jula Hitler je naredio Grupi armija Centar da se prestroji. U snažnim prodorima ka jugu,

* Klackalica između tradicionalne „jedinственe komande“ generala i „dvojne komande“ generala i partijskih komesara obeležava napredak Partije. Komesari su uvođeni tri puta – 1918, 1937. i 1941. – i ukidani tri puta, kada je trebalo uvećati ugled vojnika – 1925, 1940. i 1942. (Prim. aut.)

prema Kijevu, i ka severu, prema Lenjingradu, Hitler je ostvarivao zapanjujuće pobeде, ali nijedan od ciljeva operacije Barbarosa – Moskva, Lenjingrad i Donjecki basen – nije osvojen. Sovjetska vojska nije uništena. Dok su ga generali preklinjali da okrene tenkovske armije ka Moskvi, Hitler je, možda sećajući se Napoleonove prazne pobeде, želeo da zauzme naftu i žito na jugu. Zato je načinio kompromis, novu strategiju – „Moskva i Ukrajina“.

Novi Staljin čak je podnosio neke prekore Politbiroa. Neposredno posle pada Smolenska pozvao je Žukova i Timošenka u svoju daču; zatekli su ga u staroj bluzi kako korača tamo-amo s neupaljenom lulom, stalnim predznakom nevolja, u društvu nekih članova Politbiroa. „Politbiro je razgovarao o smenjivanju Timošenka... Šta vi mislite o tome?“ Timošenko nije rekao ništa, ali Žukov se pobunio.

„Mislim da je u pravu“, rekao je stari Kalinjin, koji jedva da se usprotivio Staljinu od 1930. Staljin je „bez žurbe zapalio lulu i pažljivo pogledao Politbiro“.

„Šta ako se saglasimo s drugom Žukovom?“

„U pravu ste, družе Staljine“, odgovorili su uglas. Ali Žukov nije uvek uspevao.

Suočen s pretnjom još širih opkoljavanja na jugu, Staljin je izmislio drakonske mere kako bi strahom naterao ljude u borbu. U prvoj nedelji rata odobrio je Naredbu broj 246, kojom se propisivalo uništenje porodica zarobljenih vojnika, a sada ju je i objavio zloglasnom Naredbom broj 270. Naredio je da je potpišu Molotov, Buđoni, Vorošilov i Žukov, iako neki nisu bili prisutni kad je usvojena, ali to je bio tradicionalni postupak boljševičke vladavine. Ove mere uništile su živote miliona nedužnih vojnika i njihovih porodica, među njima i Staljinove.*

* Naredba broj 270 napisana je u velikoj meri Staljinovim stilom: „Naredujem: 1) Svako ko skine oznake... i preda se mora se smatrati podlim dezertерom, a njegovu porodicu treba uhapsiti kao porodicu izdajnika

* * *

Šesnaestog jula u jednom opkoljenom području, blizu Vitepska, artiljerijskog poručnika Četrnaestog haubičkog puka savladale su nemačke snage. Osećajući se posebnim, nije se povukao. „Ja sam Staljinov sin i ne dozvoljavam da se moja baterija povuče.“ Ali, nije ni časno izvršio samoubistvo. Devetnaestog jula Berlin je objavio da je u masi sovjetskih zarobljenika i Jakov Džugašvili. Ždanov je poslao Staljinu zapečaćeni paket s Jakovljevom fotografijom; otac je pažljivo proučio fotografiju, mučen mišlju da će se njegov sin slabić slomiti i izdati ga. Po drugi put je Staljin proklinjao rođenog sina što nema snage da se ubije:

„Budala – ne ume ni da se ubije!“, promrmljao je Vasiliju. Staljin je odmah postao sumnjičav prema Jakovljevoj ženi Juliji. „Nemoj još ništa da govoriš Jašinoj ženi“, rekao je Svetlani. Julija je uskoro uhapšena, prema Naredbi broj 270. Trogodišnja Gulja dve godine nije videla majku. Ipak, znamo koliko je Staljin strepeo zbog Jakovljeve sudbine i koliko je o njemu mislio do kraja života.

Odmah je zabranio Vasiliju borbene letove. „Jedan zarobljenik mi je više nego dovoljan.“ Ali, razbesneo se kad mu je „carević“ telefonirao i zatražio veći džeparac za novu uniformu i više hrane.

„1. Koliko ja znam [pisao je Staljin], sledovanja u Ratnom vazduhoplovstvu su sasvim dovoljna. 2. Posebna uniforma za Staljinovog sina nije u planu.“

Otprilike u vreme kada je Jakov zarobljen, Staljin je prvi put pokušao da dopre do Hitlera. On i Molotov naredili su Beriji da ispipa bugarskog ambasadora Ivana Stamenova. Berija je ovaj

otadžbine koji je pogazio zakletvu. Takve dezertere treba streljati na licu mesta. 2) Opkoljeni vojnici moraju se boriti do poslednjeg... one koji odluče da se predaju treba likvidirati svim raspoloživim sredstvima, a njihovim porodicama uskratiti bilo kakvu pomoć.“ (Prim. aut.)

zadatak poverio stručnjaku za atentate i obaveštajni rad Sudoplatovu, koji je događaje opisao u svojim delimično pouzdanim memoarima. Dobio je uputstva da pita zašto je Nemačka prekršila Pakt, pod kojim uslovima bi Hitler okončao rat i da li bi se zadovoljno Ukrajinom, Belorusijom, Moldavijom i Baltikom, odnosno drugim Brest-Litovskom. Berija je Sudoplatovu rekao da se ovo izvodi kako bi se dobilo na vremenu. Sudoplatov se 25. jula sastao sa Stamenovom u Berijinom omiljenom gruzijskom restoranu *Aragvi*, ali Bugarin nikada nije preneo poruku Berlinu, govoreći:

„Čak i ako se povučete na Ural, na kraju ćete ipak pobediti.“

U međuvremenu su Nemci nezaustavljivo napredovali ka jugu. Klešta oklopnih jedinica Grupe armija Jug, pod zapovedništvom Guderijana i Klajsta, obišla su Kijev da opkole stotine hiljada vojnika Jugozapadnog fronta pod komandom generala Kirpynosa. Bilo je očigledno da će Kijev morati da se napusti, ali 29. jula Staljin je pozvao Žukova na razgovor o situaciji na svim frontovima. Poskrebišev je zloslutno rekao da sastanak neće početi dok ne stigne Mehlis. Kad je „sumorni demon“ došao s Berijom i Maljenkovom, načelnik Generalštaba je pod međuzinim pogledima ove turobne trojke izneo predviđanje da će Nemci razbiti Jugozapadni front, a onda se okrenuti ka Moskvi. Mehlis ga je prekinuo i preteći upitao kako zna toliko o nemačkim planovima.

„Šta je s Kijevom?“, upitao je Staljin. Žukov je predložio da se grad napusti.

„Zašto pričate gluposti?“, viknuo je Staljin.

„Ako mislite da načelnik Generalštaba priča gluposti, onda tražim da me razrešite dužnosti i pošaljete na front“, odvratio mu je oštro Žukov.

„Ko vam daje pravo da tako razgovarate s drugom Staljinom?“, zarežao je Mehlis.

„Ne padajte u vatru“, rekao je Staljin Žukovu, „ali, kad ste već predložili, snalazićemo se bez vas.“ Žukov je sakupio svoje mape i izašao. Četrdeset minuta kasnije pozvali su ga natrag i obavestili ga da je razrešen dužnosti načelnika Generalštaba; bio je to prikriveni blagoslov, koji je omogućio borbenom generalu da se vrati u svoju prirodnu sredinu. Staljin ga je tešio: „Smirite se, smirite se.“ Šapošnjikov je ponovo imenovan za načelnika Generalštaba. Staljin je znao da je Šapošnjikov bolestan, ali „mi ćemo mu pomoći“, rekao je. Žukov je zamolio dozvolu da ide, ali Staljin ga je pozvao da ostane na čaju. Žukov je Staljina privlačio. Predstojeća katastrofa kod Kijeva uskoro će pokazati mudrost njegovih „gluposti“.

Oklopna klešta zatvarala su se oko Jugozapadne ose; zapovednici, maršal Buđoni i Hruščov, preklinjali su za dozvolu da se povuku. Pripadnici NKVD-a obavestili su Staljina da Hruščov namerava da preda Kijev, pa mu je telefonirao i zapretio: „Treba da se stidiš!... Šta je s tobom? Predao si pola Ukrajine. Spreman si da predaš i drugu polovinu... Preduzmi sve što je potrebno. Ako ne... završićemo s tobom po kratkom postupku!“ Obuzet naizmenično raspomamljenom panikom i utučenom strepnjom, kako to biva u ratnom metežu, Hruščov je zatekao Buđonija kako pije rakiju s operativnim načelnikom Fronta, Bagramjanom, i toplo mu govori kako ga treba streljati.

Jedanaestog septembra, dok je vreme isticalo, i hrabriji i sposobniji od većine svojih drugova „konjanika“, a znajući da će biti ili smenjen ili uhapšen, Buđoni je ubeđivao Staljina da će „odlaganje dovesti do gubitaka ljudstva i ogromnih količina materijala“. Staljin ga je smenio sutradan; na njegovo mesto imenovao je Timošenka i dao mu čudnovat poklon – dve lule s ugraviranim jelenima, simbol premeštaja sa severa na jug. Bio je to redak takav Staljinov potez.

„Preuzmi komandu“, rekao je Buđoni Timošenku na frontu. „Ali hajde da zajedno pozovemo Staljina i kažemo mu da se povuče iz Kijeva. Mi smo pravi maršali, nama će se verovati.“

„Neću da guram glavu u omču“, odgovorio je Timošenko. Dva dana kasnije Klajstove i Guderijanove Tenkovske grupe jedan i dva spojile su se u šest i dvadeset po podne sto sedamdeset kilometara istočno od Kijeva, zatvorivši u ogromni obruč pet sovjetskih armija, žrtve Staljinove tvrdoglavosti; zarobljeno je 452.720 ljudi. Kijev je pao osamnaestog. Staljinovi nervi su izdržali. „Zapužite rupu“, naredio je Šapošnjikovu. „Brzo!“

Staljin i Berija zagazili su i u represiju i u iskupljenje. Sve više „srećnih leševa“ puštano je da bi pomogli ratni napor. „Nema više ljudi na koje se možeš osloniti“, promrmljao je Staljin na jednom sastanku o vazduhoplovnoj odbrani; na tom istom sastanku konstruktor aviona Jakovljevič je rekao:

„Druže Staljine, prošlo je više od mesec dana otkako je uhapšen Balandin, zamenik našeg narodnog komesara. Mi ne znamo zašto je hapšen, ali ne možemo ni da zamislimo da bi on mogao biti narodni neprijatelj. Potreban nam je... Molimo da preispitate njegov slučaj.“

„Da“, odgovorio je Staljin, „on je u zatvoru već četrdeset dana, ali ne priznaje ništa. Možda nije ništa kriv.“ Sutradan se Balandin, „upalih obraza i obrijane glave“, pojavio na poslu „kao da se ništa nije desilo“. Berija i Mikojan zatražili su da se pusti Vanjnikov, uhapšen zbog prepirke s Kulikom o artiljeriji. Doveden je iz ćelije pravo pred Staljina, koji se izvinio, priznao da je Vanjnikov bio u pravu i imenovao ga na visok položaj.

Bilo je nelagode kad „srećni leševi“ sretnu svoje mučitelje. Generala Mereckova, čoveka širokog lica i svetle kose, uhapšenog u prvim danima rata, jezivo je mučio otmeni „Teoretičar“ Merkulov, s kojim je do hapšenja bio u prijateljskim odnosima. Kako je jedan islednik kasnije svedočio: „Nad Mereckovom su visoki zvaničnici primenjivali surovu neprekidnu torturu... tukli su ga gumenim palicama“ dok nije ostao sav okrvavljen. Sada su ga oprali i doveli Merkulovu, ali Mereckov je rekao svom mučitelju da više ne mogu biti prijatelji, što je bio jedinstven postupak u to izopačeno vreme.

„Vsevolode Nikolajeviču, nekada smo se viđali kao prijatelji, ali ja se sada vas plašim.“ Merkulov se nasmešio. Nekoliko minuta kasnije general Mereckov se u punoj uniformi javio Staljinu da dobije novu dužnost.

„Zdravo, družo Mereckove. Kako se osećate?“

I Berija je udvostručio teror. Kako se NKVD povlačio, nisu otpušteni svi zatvorenici, iako je Staljin imao dobru priliku da to učini. Oni „nemački špijuni“ bliski Staljinu, Aljoši i Mariji Svanidze, sedeli su u zatvoru od decembra 1937. Staljin se setio Aljoše koji je, kako je sam rekao Mikojanu, „bio osuđen na smrt“. „Naredio sam Mikojanu da mu pre pogubljenja kaže da će ga Centralni komitet pomilovati ako zatraži milost.“ Ali Svanidze je gordo odgovorio da je nevin i „ne mogu tražiti pomilovanje“. Pljunuo je Merkulova u lice.

„To je moj odgovor“, viknuo je. Dvadesetog avgusta 1941. je streljan. Nekoliko dana kasnije, u Kuncevu, Staljin se obratio Mikojanu:

„Hoćeš da čuješ za Aljošu?“

„Šta?“ Mikojan je obožavao Svanidzeu i nadao se da će biti pušten. Ali Staljin mu je običnim tonom saopštio da je Svanidze mrtav.

„Nije hteo da se izvini. Kakav plemenit ponos!“, rekao je zamišljeno Staljin.

„Kad je to bilo?“, pitao je Mikojan.

„Streljan je nedavno.“ Marija Svanidze, koja je toliko obožavala Staljina, i Aljošina sestra Mariko streljane su sledeće godine.

„Žestok kao pas“: *Ždanov i opsada Lenjingrada*

Dok je Molotov sedeo uz Staljina u Malom uglu, Ždanov je upravljao opsadenim Lenjingradom kao mini-Staljin. Ali Staljinov bes sada se okrenuo na zapovednike grada Lenjinovog imena.* Do 21. avgusta nemački prodor ka severoistoku gotovo je odsekao veze Lenjingrada s ostatkom Rusije. Vorošilov, sada šezdesetogodišnjak, preuzeo je zapovedništvo zajedno sa Ždanovom. Obojica su imali šta da pokažu, ali kako je Lenjingrad postepeno opkoljavan, batrgali su se da zadrže Staljinovo poverenje.

Dan po dan Nemci su stezali sve jače, i Staljin je namirisao defetizam. U bujici uznemirenih naređenja optužio ih je da „ne shvataju ovu smrtnu opasnost. Stavka ne može da pristane na prihvatanje propasti, na nemogućnost preduzimanja energičnih mera i priče o tome kako je učinjeno sve što je moguće i kako je nemoguće učiniti više...“ Onda je Staljin čuo da Vorošilov, ponovo proživljavajući svoje slavne dane iz Caricina 1918, namerava da podigne moral uvođenjem izbora za oficire – ali ovog puta pobesneli komesar za rat nije bio Trocki.

* Otvaranje Staljinovih i Ždanovljevih papira pruža nam priliku da prvi put prisluškujemo njihove grozničave napore da spasu Lenjingrad. (Prim. aut.)